

STANISŁAWA NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: stanislawa.niebrzegowska-bartminska@poczta.umcs.lublin.pl

<https://orcid.org/0000-0003-0008-8690>

O EKSPLIKOWANIU KONCEPTÓW KULTUROWYCH

EXPLICATING CULTURAL CONCEPTS

ABSTRACT: Ethnolinguistics deals with collective identities and reality-interpreting narratives. Collective identity (beliefs, values, and their symbolisations shared by a community) is defined as a mental construct, access to which can be obtained through complementary and linguistically “externalised” images. Inquiry into identity is the most effective when it is concerned with language, both in the narrower sense of linguistic structure and textual narratives, and in the broader semiotic sense. Whichever option is selected, the important issues to be addressed include the linguistic phenomena that make up identity, the methodology of identity research, as well as the data on the basis of which collective identity can be reconstructed.

In this study, attention is paid to narrative linguistic phenomena: language is viewed as a most human phenomenon and a significant social fact that contributes to the construction of collective identity. The notion of “reality-interpreting narratives” pertains to subjectivised stories of the world, more or less stable judgements, stories that interpret reality and assume the shape of cognitive definitions.

In the course of thirty years of work on and with the cognitive definition, two types of ethnolinguistic description have emerged: holistic (integrated) and separated (isolated). The former is preferred in the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols*, the latter in the *Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours*. Both types of description reveal the functioning of images (stereotypes/concepts) in a network of relationships that allows one to capture the system of values that underlies the languages and cultures being studied. These relationships are illustrated here with the Polish images of *RÓŻA* ‘rose’ and *WOLNOŚĆ* ‘freedom’.

KEYWORDS: ethnolinguistics, concept, stereotype, cognitive definition

SŁOWA KLUCZOWE: etnolingwistyka, koncept, stereotyp, definicja kognitywna

1. Etnolingwistyka jako dyscyplina tożsamościowa

Etnolingwistyka, której podstawowym przedmiotem badań jest relacja między językiem a kulturą¹, podobnie jak inne nauki o ludzkim poznaniu i ludzkiej kulturze (kognitywistyka, psychologia społeczna, psychologia świadomości, socjologia wiedzy, socjologia pamięci, historiografia, archeologia dyskursu), bywa pojmowana jako jedna z nauk o tożsamościach zbiorowych, o narracjach interpretujących rzeczywistość. Wojciech Chlebda (2010, s. 10), który w swoich studiach eksponował tę właśnie funkcję dyscypliny, tożsamościowy charakter etnolingwistyki poparł stwierdzeniem:

Dynamiczny rozwój polskiej etnolingwistyki sprawił, że w ostatnich paru latach jej przedmiot definiujemy jeszcze wyraziściej: oto etnolingwistyka jest z samej swej istoty jedną z nauk tożsamościowych, gdyż programowo obejmuje swym działaniem przestrzeń zamkniętą w trójkącie: „kultura – tożsamość – pamięć”, zakładając przy tym, że tkanką łączną tych trzech fenomenów jest język w obu jego podstawowych wymiarach: *langue* i *parole*, systemu i tekstu (Chlebda 2014, s. 40; por. też Bartmiński i Chlebda 2008, s. 11–12).

Podobny trop w traktowaniu etnolingwistyki (lingwistyki kulturowej) obecny jest w monografiach Aleksandry Niewiary pt. *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.)* (Niewiara 2009) i Małgorzaty Misiak *Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym* (Misiak 2018). W pozycji pierwszej w analizach autostereotypu Polaka, sposobów jego identyfikacji, przekształceń *map mentalnych* oraz konceptualizacji czasu wspólnotowego dokonuje się rekonstrukcji „polskiego wspólnotowego »opowiadania« o polskości, kreowania o niej wy-

¹ „Etnolingwistyka jest tym kierunkiem współczesnego językoznawstwa, który za przedmiot swoich badań obiera język w jego złożonej relacji do kultury. A więc system językowy, jako zinstytucjonalizowany wytwór społeczny w całym bogactwie jego odmian, stylów, wariantów, a także w całej różnorodności jego użyc, w relacji do systemu kultury jako swoistego porządku ludzkich działań z wpisanymi w te działania wzorami i wartościami, a także do kultury jako wytworu owych działań” – pisał w *Słowie wstępnym* na łamach pierwszego tomu lubelskiego rocznika „Etnolingwistyka” Jerzy Bartmiński (1988, s. 5). Kilka lat wcześniej w szkicu pt. *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, traktowanym jako *sui generis* manifest lingwistyki kulturowej, ten sam badacz jako przedmiot badań etnolingwistyki wskazywał: a) kulturowe funkcje języka, b) wewnętrzną, stylową dyferencjację języka, jej istotę i osiągnięty poziom, c) gatunkowe wzorce wypowiedzi, d) kategorie gramatyczne i semantyczne języka w aspekcie ich funkcji, e) słownictwo jako klasyfikator doświadczeń społecznych (Bartmiński 1986, s. 17).

obrażeń, konstruowania jej samej jako kategorii – myślowej, pojęciowej, kulturowej, dyskursywnej” (Niewiara 2009, s. 12), w drugiej stawia się pytanie, co znaczy być Łemkiem, i dąży się do odkodowania w zebranych wspomnieniach „wyobrażeń, sądów i wartości współtworzących świat mentalny narratorów”, wskazuje ich wzajemne relacje, uporządkowania i pogrupowania w większe struktury (Misiak 2018, s. 9).

Tożsamość zbiorowa w ramach etnolingwistyki (w pracach Chlebdy, Niewiary i Misiak) jawi się jako „wyabstrahowana z tożsamości indywidualnych członków danej zbiorowości część wspólna ich samoidentyfikacji” i konstrukt mentalny, do którego dostęp dają dopełniające się i „uzewnętrznione” językowo obrazy (Bartmiński i Chlebda 2008, s. 12). Tożsamość to (samo)wiedza ucieleśniona w różnych postaciach zachowania, w tym językowo-komunikacyjnego (Gajda 2008, s. 10), to podzielane przez zbiorowość przekonania, to wartości i odpowiadające im symbole – ich badanie jest najbardziej skuteczne, gdy jego przedmiotem są zwłaszcza struktury języka i narracje tekstowe (Chlebda 2010). Przy takim sprofilowaniu dyscypliny stawiane są pytania o fenomeny językowe składające się na tożsamość, o metody i podstawy materiałowe, jakimi da się ją badać.

W szkicu opublikowanym na łamach 29 tomu lubelskiej „Etnolingwistyki” pytałam o typy danych relewantnych etnolingwistycznie. W tym artykule skupiam uwagę na *fenomenach językowych*, które mają charakter narracyjny i składają się na tożsamość zbiorową. Język za Renatą Grzegorzyczką traktuję przy tym jako „fenomen najbardziej i najgłębiej ludzki, niemal definiujący człowieczeństwo” (Grzegorzyczkowa 2008, s. 199–200), i jednocześnie jako znaczący fakt społeczny, który ma udział w konstruowaniu tożsamości zbiorowej: tożsamość może być m.in. wyrażana językowo i na podstawie danych językowych można ją rekonstruować.

2. Narracyjny charakter językowych manifestacji

We współczesnej humanistyce jednym z najczęściej stosowanych podejść do kwestii tożsamości jest podejście narracyjne – kojarzone zwykle z określonymi opowieściami, które jednostka i grupa „przejmują” i które stają się dla nich „historią rzeczywistą” (Ricoeur 2008, s. 354, za: Misiak 2018, s. 52). Narracja, pojęcie zaczerpnięte z teorii literatury, jest przez psychologów interpretowane jako szczególna forma rozumienia i przedstawiania rzeczywistości (Trzebiński 2002):

Jesteśmy zanurzeni w narracyjnie uporządkowanej rzeczywistości w podwójnym sensie: doświadczamy świata bezpośrednio jako ciągu historii, ale też otrzymujemy

wiedzę o świecie „z drugiej ręki” – od innych, w formie opowieści przedstawiających fikcyjne lub doświadczane realnie przez innych historie (Trzebiński 2014, s. 36)².

Kulturoznawca Wojciech Burszta istotę narracji ujął słowami:

Narrację można (...) ujmować jako opowiadanie (za pomocą jakiegokolwiek medium, zwłaszcza jednak w języku) o serii zdarzeń temporalnych w taki sposób, aby ukazać znaczenie i wagę przedstawionej sekwencji – określoną historię albo intrygę narracji. Wyjaśnienia o strukturze narracyjnej zakładają sekwencję dwóch lub więcej jednostek informacyjnych (zdarzenia, stany mentalne, grupy ludzi, właściwie cokolwiek, co jesteśmy w stanie intencjonalnie wyodrębnić), takich, iż jeśli zmieni się porządek sekwencji, zmienia się także wyjaśnienie. Właśnie sekwencyjność odróżnia narrację od innych sposobów przedstawiania świata – od abstrakcyjnej „teorii”, ulotności „uczucia”, symultaniczności doznań zmysłowych, semantycznej zawartości „metafory”, czy niewzruszoności „modelu”.

Narracja to także nadawanie światu temporalności, forma reprezentacji skupiona na wyrażaniu koherencji w czasie. Narracyjność to nade wszystko uznanie, że zachowania ludzkiego nie można rozpoznać w oderwaniu od kontekstu, w jakim się pojawia. Chodzi tutaj o intencje, jakie przyświecają działającej osobie, ale także – co w tym momencie bardziej istotne – o społeczny kontekst jej działania” (Burszta 2014, s. 21).

W interesującym mnie kontekście narrację traktuję nie tyle jako formę podawczą ujętą w ramy biografii/historii w *sieci rozmowy*, ile raczej jako podmiotową opowieść o świecie i jego składnikach, opowieść oddawaną w postaci zespołu sądów bardziej i mniej ustabilizowanych, które składają się jednocześnie na interpretację świata. To drugie rozumienie narracji (dokładniej *narracji interpretujących rzeczywistość*) na gruncie polskiej lingwistyki kulturowej (etnolingwistyki) jest wyraźnie łączone z pojęciem definicji kognitywnej – tę Jerzy Bartmiński określił jako typ definicji, który „za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem”, tj. z „utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 1988a, s. 169). Za lubelskim badaczem – przy opisie zgodnym z zasadami definicji kognitywnej – przyjęło się dążyć do wydobycia wszystkich cech ustabilizowanych (tj. relewantnych językowo i kulturowo), a więc współtworzących językowo-kulturowy obraz przedmiotu. *Sądy o przedmiocie* mają w definicji kształt zdania lub jego tekstowego ekwiwalentu; są wyodrębniane drogą analizy materiału, łączone na zasadzie koniunkcji (niekiedy alternacji) cech i grupowane w bloki zwane fasetami. Przedmiotem opisu jest przedmiot typowy. Otrzymana w wyniku analiz definicja kognitywna ma charakter narracyjny – jest narracją o pewnym wycinku świata (zob. SLSJ; SSiSL; por. zwłaszcza Bartmiński 2011, 2014). Narrację taką

² W podobnym duchu do kwestii narracji podchodzi w swojej książce Dorota Filar (2013).

tworzą ułożone w sekwencje stereotypowe (standardowe) motywy jako minimalne konteksty diagnostyczne. „Stereotypowe wyobrażenia przedmiotu dają się przełożyć na »scenariusze«, zdające sprawę z tego, co X robi, czuje, gdzie jest, z kim wchodzi w interakcje itd., a więc na kategorie tekstowe czy »tekstotwórcze« (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, s. 98).

Po opublikowaniu w 1980 roku *Zeszytu próbnego Słownika ludowych stereotypów językowych* (SLSJ 1980) i w 1988 roku artykułu Jerzego Bartmińskiego *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa* pojęcie definicji kognitywnej w sposób systematyczny znalazło zastosowanie w opisie różnego typu jednostek – począwszy od znaczeń słów, przez pojęcia, po stereotypy (=koncepty kulturowe) i kulturemy. Podstawową jednostką opisu etnolingwistycznego stał się *stereotyp*, początkowo definiowany jako stabilizowany sąd o przedmiocie (Bartmiński 1985), potem – po lippmanowsku – jako wyobrażenie, „obraz w głowie” dotyczący przedmiotu, człowieka, rzeczy, zdarzenia czy zjawiska, utrwalony w języku, poprzez język dostępny, przynależny do wspólnotowej wiedzy o świecie (Bartmiński 1996, s. 9). Tak rozumiany stereotyp³ funkcjonował niekiedy wymiennie z *obrazem* i *portretem*⁴ oraz *znaczeniem słowa*⁵. Semantyczny korelat stojący między nazwą a rzeczywistością był różnie określany, najczęściej jako łączony z *pojęciem*, por. tytuły studiów, rozpraw i monografii: J. Bartmiński, *O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym* (1993a); U. Majer-Baranowska, *‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej* (1993); A. Głaz, *Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność* (1998); *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Bartmiński, red., 1993); A.M. Lewicki, *Próba profilowania pojęcia „droga” na podstawie idiomatyzmów języka polskiego* (1998); K. Mosiołek-Kłosińska, *Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995)* (1998); J. Bartmiński, G. Żuk, *Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim* (2009).

³ Por. m.in. artykuły: U. Majer-Baranowska, *Stereotyp językowy ‘płaczu’ w polszczyźnie ludowej* (1988); J. Masłowska, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury* (1990); J. Bartmiński, *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?* (1994); J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej* (1996); J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”* (1998); J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku* (2007); J. Bartmiński, I. Lappo, U. Majer-Baranowska, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie* (2002); I. Bielińska-Gardziel, *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim* (2009).

⁴ Zob. m.in. prace: A. Kaczan, *Obraz anioła i diabła w przysłowiach i frazeologizmach* (2005); W. Kajtoch, *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej* (2008); K. Waszakowa, *Polski językowy obraz świata widziany przez pryzmat barwy „żółtej”* (2001) i *‘Uśmiech’ jako słowo i gest mimiczny. Obraz uśmiechu we współczesnej polszczyźnie* (2008); J. Adamowski, *Językowy portret ładu w polskiej kulturze ludowej* (1992).

⁵ Por. m.in. M. Mazurkiewicz-Brzozowska, *Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna* (1993).

W toku prac nad *Leksykonem aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (LASiS) koniecznością stało się doprecyzowanie jednostek opisu. W studium *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych* Nina Gryshkova różnice między terminami podsumowała następująco: „pojęcia są stabilne, uniwersalne, precyzyjne”, „istnieją na zasadzie konwencji i podlegają świadomej regulacji” (Gryshkova 2012, s. 226). W nawiązaniu do tych ustaleń Jerzy Bartmiński i Wojciech Chlebda odróżnili stereotyp od pojęcia i utożsamili ze sobą stereotyp i koncept:

Terminu „koncept”, który zdobywa sobie coraz większą popularność (por. Judin 2008; Stefanskij 2011; Gryshkova 2012: 215–228; Jaworska 2012), używamy tu wymiennie z terminem „stereotyp” (...). Na „koncept”, czyli „stereotyp”, składa się szerszy zespół cech niż na „pojęcie”, tworzy go bowiem treść nie tylko poznawcza, lecz także emotywna i pragmatyczna, oparta na indywidualnym i społecznym doświadczeniu ludzi (Bartmiński i Chlebda 2013, s. 70–71).

W latach kolejnych, podczas krystalizowania się metodologii opisu etnolingwistycznego, redaktor naczelny *Leksykonu* i autor książki *Stereotypy mieszkają w języku* opowiedział się za terminem *k o n c e p t* i potraktował go jako synonim terminów *stereotyp* i *obraz językowo-kulturowy*⁶:

Składnikami JOS są *stereotypy*, czyli *koncepty kulturowe*. Ostatnio ograniczamy użycie terminu *stereotyp* na rzecz *konceptu* ze względu na powszechne (niedające się przezwyżyć) używanie *stereotypu* w sensie uprzedzeń, więc z negatywną konotacją. Termin *koncept* – z dodatkiem: *kulturowy* nie sprawia takich problemów. Jest definiowany, najkrócej mówiąc, jako „pojęcie nacechowane aksjologicznie i wyposażone w swoiste konotacje” (Gryshkova 2014). Na *koncept* składa się więc szerszy zespół cech niż na *pojęcie*. *Pojęcie* zawiera tylko cechy poznawcze: *matka* to ‘kobieta, która urodziła’, *teściowa* to ‘matka męża’; natomiast *stereotyp/koncept* zawiera także treści ematywne i pragmatyczne, tj. bogatą konotację językową i kulturową: *matka* ‘kochająca’, ‘opiekuńcza’, ‘troskliwa’ itd., *teściowa* ‘nieżyczliwa’, ‘złośliwa’ (Bartmiński 2018, s. 36).

Warto dodać, że na gruncie lingwistyki kulturowej (poza kręgiem badaczy EURO-JOS-u funkcjonuje także pojęcie *k u l t u r e m u*, używane w Polsce m.in. przez Alicję Nagórko (2004)⁷, autorów *Dystynktywnego słownika synonimów* (Nagórko

⁶ Por. m.in. tytuły opracowań: *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile* (Bartmiński i Bielińska-Gardziel 2015), *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie* (Bartmiński i Brzozowska 2016).

⁷ Mianem *kulturemów* Alicja Nagórko objęła słowa kluczowe Anny Wierzbickiej, skrypty kulturowe, stereotypy (tu głównie etniczne), symbole narodowe, nazwy własne, elementy narodowej topografii, wyrazy i zachowania zdradzające czyjaś obcość kulturową (ksenizmy) oraz morfemy i kategorie morfologiczne typu *bohaterszczyzna* (Nagórko 2004).

i in. 2004)⁸ oraz Macieja Raka (2015). Jego zakres jest szerszy, ponieważ definicja zaproponowana przez Raka obejmuje „jednostki etnolingwistyczne, słowa kluczowe, które w planie wyrażania są reprezentowane przez pojedyncze leksemy, zaś w planie treści mają tak bogate znaczenia, że dzięki nim można zrozumieć specyfikę danej społeczności narodowej, etnicznej lub regionalnej” (Rak 2015, s. 13). Alicja Nagórko do polskich kulturomów zalicza *kotlet schabowy*⁹, Maciej Rak do kulturomów podhalańskich włącza takie przedmioty i miejsca (oczywiście wraz z nazwami), jak *ciupaga* i *Giewont*¹⁰. Jolanta Tambor w podobnym sensie używa sformułowań typu: *śląskie słowa klucze* oraz *symbole śląskości*, a wśród nich wymienia m.in.: *hałdę, familoka, krupnioka, piwo* (Tambor 2008, s. 198–203). Zbieżne w przypadku konceptów kulturowych i kulturomów jest to, że poprzez jedno i drugie użytkownicy określają swoją tożsamość, ujawniają swój stosunek do tradycji i wartości, budują swój autostereotyp.

3. Podstawowe jednostki w ramach dwóch odmian etnolingwistyki

Przywołane jednostki – *pojęcie, stereotyp (koncept kulturowy), kulturom* – do których stosowana jest podobna metoda opisu, integrują sfery języka, umysłu i kultury¹¹. Nie są to trzy różne dziedziny autonomiczne, lecz różne aspekty tej samej rzeczywistości. Kluczem do kultury i rzeczywistości, do myśli i osobowości jest język. Akcentowała to Anna Wierzbicka (1978) w szkicu *Sapir a współczesne językoznawstwo*, stanowiącym wprowadzenie do książki Edwarda Sapira (1978).

Stereotypy (koncepty kulturowe) jako kluczowe jednostki w opisie etnolingwistycznym funkcjonują w ramach dwóch odmian etnolingwistyki: „ludowej” i „narodowej”¹². Pierwsza bada język ludowy i kulturę ludową, druga – język standardowy i kulturę ogólnonarodową.

⁸ Kulturomy w słowniku to „ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa kluczowe, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przyzywanie świata” (Nagórko i in. 2004, s. XIX).

⁹ Poza tym listę polskich kulturomów zdaniem uczonej tworzą m.in.: *Kresy, ziemiaństwo, bohaterszczyzna, warchoł, kołtun, cham, cwaniak, bałagan, załatwić* (Nagórko 2004).

¹⁰ Poza wspomnianymi wśród podhalańskich kulturomów autor wymienia takie jak: *góral, gazda, baca, juhas, zbójnik, ksiondz, pán, ceper, Pámbocek, Pániezus, gaździná Podhála, krzyż, śleboda, honór, robota, ziyam, dudki; biyda, głód; gwara, muzyka, śpiywanie, tániec, ubranie, portki, moskál, oscypek, gorzálka, owca; Podhále, góry, hála* (Rak 2015).

¹¹ Por. tytuł książki Anny Wierzbickiej *Język – umysł – kultura* (1999), a także tytuły pozycji, które wyznaczyły wektory badań etnolingwistycznych: Edwarda Sapira *Kultura, język, osobowość* (1978) i Benjamin Lee Whorfa *Język, myśl, rzeczywistość* (1982).

¹² Używam tu określeń wprowadzonych przez Anne Tyrpę (2006). Autorka wyróżniła też etnolingwistykę porównawczą, ale ta – w mojej opinii – została wydzielona na innej zasadzie niż dwie poprzednie.

Dwa fundamentalne projekty badawcze – SSiSL oraz LASiS – choć opracowywane są na odmiennym materiale, opierają się na tej samej metodologii i wspólnych założeniach:

- 1) język jest nie tylko narzędziem komunikacji, lecz także efektem procesu doświadczania, konceptualizacji i interpretacji świata;
- 2) w gramatyce, słownictwie i tekstach utrwalony jest językowy obraz świata (JOS);
- 3) JOS jest czynnikiem konsolidującym określone wspólnoty: rodzinne, lokalne, regionalne, narodowe (też transnarodowe); jest czynnikiem decydującym o ich tożsamości;
- 4) u podłoża JOS-u leżą wartości, których hierarchia i pojmowanie są różne w zależności od języka i kultury, doświadczeń historycznych i aspiracji wspólnot;
- 5) porównawcze badanie językowych obrazów świata różnych wspólnot komunikacyjnych pozwala uchwycić podobieństwa i różnice w konceptualizacjach świata.

4. Jakie typy danych przydatne są w rekonstrukcji JOS-u?

Jerzy Bartmiński, który kilkakrotnie odnosił się do podstaw językowego obrazu świata, w syntetyzującym artykule *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji* (2010) za istotne fakty językowe przy opisie (rekonstrukcji) JOS-u uznawał:

- a) słownictwo, ponieważ „leksyka jako swoisty inwentarz kultury, żywy i dynamiczny, stale wzbogacany tysiącem nowych jednostek, jest swoistym sejsmografem rejestrującym zmiany dokonujące się w społeczeństwie, cywilizacji i kulturze”;
- b) integralne znaczenia słów, obejmujące zarówno strefę jądrową, jak i strefy peryferijne, więc elementy kategoryzacyjne i wszystkie cechy przypisywane pozytywnie przedmiotowi – elementy o charakterze „encyklopedycznym” i „jawnie subiektywne”;
- c) formę wewnętrzną słowa – zgodnie z przekonaniem, że perspektywa oglądu zawarta jest w nazwie, tzn. w „żywych” formacjach słowotwórczych, czytelnych dla użytkowników języka, i w formacjach „martwych”, zleksykalizowanych, których znaczenie jest zatarte dla współczesnego użytkownika języka i do których dostęp dają badania etymologiczne;
- d) pola semantyczne, ich wewnętrzną organizację, ilość i jakość leksykalnych eksponentów, więc „relacje nadrzędno-podrzędne (hipero- i hiponimiczne), relacje ekwonimiczne (łac. *aequus* ‘równy’) – a więc synonimy i antonimy, regularne ciągi derywacyjne oraz relacje syntagmatyczne, które można precyzyjnie opisać, wykorzystując Fillmore’owskie pojęcie ról semantycznych”;
- e) frazeologizmy, utarte kolokacje (frazemy), metafory, czyli derywaty semantyczne;
- f) gramatykę (kategorie językowe);

- g) teksty, poczynając od minimalnych, takich jak przysłowia, po wielozdaniowe, których analizie wartość szczególną mają sądy presuponowane;
- h) dane „przyjęzykowe”: przyjęte i obowiązujące zachowania, praktyki, obrzędy, przekonania i wierzenia, bez których niemożliwe są normalne porozumienie językowe i interpretacja wypowiedzi;
- i) badania ankietowe, zwłaszcza ankiety z pytaniami o charakterze otwartym.

W opisach stereotypów językowo-kulturowych w lubelskim słowniku etnolingwistycznym (SSiSL) uwzględnia się: a) dane dialektologiczne (systemowe potoczne i gwarowe), b) dane folklorystyczne (teksty, począwszy od małych form folkloru: zagadek, przysłów, zaklęć, przez pieśni: doroczne i rodzinne, powszechne itd., prozę ludową: bajki, podania, legendy, opowieści itp., po wiersze poetów chłopskich), c) dane etnograficzne (zapisy wierzeń i opisy praktyk).

W LASiS za podstawę analiz przyjmuje się trzy typy danych: a) systemowe (S) – czerpane ze źródeł leksykograficznych (słowników ogólnych, etymologicznych, frazeologicznych, słowników synonimów i antonimów) – b) „wywołane” – uzyskane metodą badań ankietowych, z preferencją dla metody ankiety otwartej (A)¹³, c) ekscerpowane z różnogatunkowych tekstów (T), które są manifestacją systemu językowego, opierają się także na społecznych konwencjach, zawierają również elementy autorskiej kreacji. Łącznie baza materiałowa została określona skrótem S-A-T (Bartmiński 2006a, s. 14; 2015, s. 10).

Za wykorzystaniem zróżnicowanej bazy materiałowej przemawia argument użyty przez Macieja Abramowicza, Jerzego Bartmińskiego i Wojciecha Chlebę (2008) w tekście pt. *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”*, w którym autorzy pisali: „dopiero sięgnięcie do różnego typu danych stwarza możliwość uzyskania w miarę pełnego i zobiektywizowanego obrazu” (Abramowicz i in. 2009, s. 342). W kwestii ekscerpowanych źródeł trzeciego typu (czyli źródeł tekstowych), z powodów praktycznych (zważywszy na bogactwo i różnorodność tekstów), autorzy zalecali, by były to w pierwszej kolejności teksty o najszerszym społecznym zasięgu: a) przysłowia i utarte powiedzenia, b) artykuły z prasy wysokonakładowej o zasięgu ogólnokrajowym, c) podręczniki szkolne, które – ze względu na zawarty w nich i poddawany wieloetapowej kontroli społecznej typ dyskursu – mogą być traktowane jako reprezentatywne dla określonej wspólnoty narodowej (Abramowicz i in. 2009, s. 342). Nie wykluczali jednak też tekstów artystycznych (poetyckich).

Generalnie rzecz biorąc, rekonstrukcja konceptu w *Leksykonie* ukierunkowana jest na zarejestrowanie tego, co najsilniej utrwalone w świadomości zbiorowej, co mieści się w *wyobrażeniu bazowym*, podlegającym profilowaniu

¹³ Podstawowe i obligatoryjne pytanie ankiety w badaniach konwersatorium EUROJOS-u i opracowaniach haseł do LASiS brzmiało: *Co według ciebie stanowi o istocie X-a?*

w dyskursach. Pełna rekonstrukcja JOS-u winna objąć także (choć w przypadku EUROJOS-u tego się nie wymaga) dane „przyjęzykowe”, przekonania i wierzenia oraz przyjęte i obowiązujące (tzn. skonwencjonalizowane) zachowania (Bartmiński 2016, s. 12).

5. Dwa opisy etnolingwistyczne (holistyczny i separacyjny)

Za Jerzym Bartmińskim powtarzane jest twierdzenie, że „językowy obraz świata (JOS) jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości”, „ta daje się ująć w postaci sądów o świecie utrwalonych w samym języku lub przez formy i teksty języka implikowanych” (Bartmiński 1990, s. 110; zob. też Bartmiński 2010b). Sądy grupowane są w bloki zwane fasetami zgodnie z zasadami rekonstrukcji podmiotowej (tj. w taki sposób, by odtwarzać świadomość nosiciela badanej wspólnoty językowo-kulturowej i komunikacyjnej).

Trudno byłoby opisać całościowo polski, litewski, rosyjski, ukraiński itd. obraz świata. Można jednak skupić się na wybranych „wycinkach” JOS-u (stereotypach/konceptach kulturowych) i analizować kolejne źródła (dane). Rekonstrukcji można dokonać dwuetapowo: przeanalizować każdy typ danych oddzielnie i potem połączyć wszystkie w opis syntetyczny. Opisy separacyjne mogą być nieco różne, np. wnioski z analizy derywatów mogą nie pokrywać się w pełni z wnioskami z analizy frazeologizmów. Pierwszy etap (separacyjny, izolowany) z natury jest cząstkowy, drugi (holistyczny, zintegrowany) powinien być pełny (zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2014). Wielu autorów poprzestaje na opisach cząstkowych, opartych np. tylko na frazeologii, tylko na przysłowiach lub wyłącznie na wybranych tekstach autorskich. Siłą rzeczy wykorzystanie danych cząstkowych przynosi w efekcie jedynie częściową rekonstrukcję. Jak twierdzą autorzy *Założeń programu „A”*, a ja to przekonanie w pełni podzielam, dopiero sięgnięcie po dane różnego typu daje możliwość uzyskania w miarę pełnego i w miarę zobiektywizowanego obrazu (Abramowicz i in. 2009, s. 342).

6. Przykład RÓŻY i WOLNOŚCI

Na przykładzie RÓŻY w SSiSL (Niebrzegowska-Bartmińska 2019) i WOLNOŚCI w LASiS (Bartmiński i Niebrzegowska-Bartmińska 2019) przedstawię dwa sposoby opisu jednostek w badaniach etnolingwistycznych.

6.1. RÓŻA w Słowniku stereotypów i symboli ludowych

RÓŻA należy do najbardziej rozbudowanych artykułów hasłowych w SSiSL. Hasło ma (jak wszystkie artykuły w SSiSL) budowę dwuczłonową – obejmuje eksplikację w układzie fasetowym oraz dokumentację uporządkowaną według

gatunków, a całość jest poprzedzona *kapsułą* (rodzajem syntezy) i wstępem ogólnokulturowym. Dla hasła RÓŻA jest to układ następujący:

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy i odmiany. Kategoryzacje. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Pochodzenie i transformacje. Części. Wygląd i cechy niezwiązane z wyglądem. Zapach. Liczba róż. Uprawa: sadzenie, kwitnienie, wędnięcie, opadanie. Lokalizacja, lokalizator. Miary. Święcenie. Wykorzystanie praktyczne, w obrzędach, w lecznictwie i kosmetyce, w magii płodnościowej, w charakterze środka magicznego. Przepowiednie i wróżby. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Modlitwy i modlitewki. Zamówienia. Wylczanki, wpisy do pamiętników, rymowanki. Gry i zabawy. Powinszowania bożonarodzeniowe i noworoczne. Kolędy bożonarodzeniowe i pastoralki. Kolędy życzące. Pieśni wielkopostne i wielkanocne. Pieśni wiosenne i gaikowe. Pieśni sobótkowe. Pieśni żniwne i dożynkowe. Przemowy weselne. Pieśni i przyśpiewki weselne. Pieśni pogrzebowe. Pieśni miłosne i zalotne. Pieśni maryjne. Pieśni o świętych. Pieśni rekruckie, partyzanckie i żołnierskie. Pieśni sieroce. Pieśni i przyśpiewki rodzinne i stanowe. Pieśni refleksyjne i żartobliwe. Ballady. Wierszowane listy miłosne. Bajki i baśnie. Legendy. Opowieści. Pisana poezja chłopska.

Bibliografia.

Zbierzmy jedynie najważniejsze charakterystyki, które ujawniły się w toku rekonstrukcji (te zostaną zapisane w zwartej postaci na początku hasła):

W kulturze ludowej róża, roślina o zniewalającym zapachu, jest symbolem piękna, młodości i szczęścia. Powiedzenie, że ktoś (zwykle panna) jest *jak róża*, znaczy, że jest wyjątkowo urodziwa, kwitnąca; jeśli życie ściele się *komu różami* – znaczy to, że odnosi same sukcesy; z drugiej strony – ze względu na kolce – róża równocześnie jest też symbolem cierpienia i przeciwności losu. W folklorze pochodzenie róży wiązano zarówno ze zdarzeniami pozytywnymi (np. w bajkach dziewczyna śmieje się różami, a płacze perłami), jak i z tragicznymi (ze śmiercią dziewczyny i małego dziecka, łzami dziewczyny po stracie wianka, z krwią żołnierza). *Czerwona róża* w pieśniach miłosnych i zalotnych ma konotacje miłosne. Rosnąca i kwitnąca pod okienkiem oznacza gotowość panny do oddania się chłopcu. Zrywanie róż, przekwitanie róży, opadanie kwiatów jest znakiem przemijania urody, końca panieństwa i utraty dziewictwa.

W powinszowaniach bożonarodzeniowych, legendach, pieśniach pogrzebowych opisujących zaświaty oraz przemowach weselnych, róża jest łączona z niebem i z rajskim ogrodem. W zagadkach symbolizuje Wielkanoc i słońce. W modlitewkach i w pieśniach o charakterze religijnym przywołuje skojarzenia z boskością, świętością i pięknem idealnym. Jest symbolicznym przedstawieniem i atrybutem Maryi i Jezusa oraz niektórych świętych: Heleny, Teresy, Jana, Józefa, Antoniego i Izydora. W ikonografii religijnej czerwona róża to znak męczeństwa świętych kobiet: Rozalii, Katarzyny i Barbary.

Z róż (najczęściej białych lub czerwonych) panny wiały wianki i przygotowywały wiązanki ślubne. Białymi różami zdobiono chrzcielny strój i trumienkę zmarłego

dziecka. Efektownymi, pięknymi i pachnącymi różami przystrajano ołtarze i obrazy w kościele; płatki róż i innych kwiatów są sypane przez dzieci w procesji Bożego Ciała przed Najświętszym Sakramentem. Wraz z innymi kwiatami róże święcono w pierwszy dzień Zielonych Świątek, w oktawę Bożego Ciała, w dniu św. Jana, w dniu Matki Boskiej Jagodnej, lokalnie też ku czci św. Teresy.

Kwiaty, liście, korzenie i owoce róży znalazły szerokie zastosowanie w domowym gospodarstwie (jako nadzienie do ciasta i do parzenia herbatek), w lecznictwie (w szczególności choroby zwanej *różą*) oraz w domowej kosmetyce (do upiększania twarzy) i w praktykach magicznych wpływających na urodę dziewcząt (np. gdy kąpano dziecko, wodą oblewano krzak róży, wierząc, że dziewczynka będzie tak piękna i rumiana jak róża).

Przywołana synteza hasła zawiera zestaw najsilniej utrwalonych sądów o róży, ułożonych w sposób nieprzypadkowy, odtwarzający *strukturę kognitywną* stereotypu/konceptu. Sądy te mają różny stopień stabilizacji i różne formy poświadczania: językowe (systemowe, tekstowe) oraz „przyjęzykowe” (te ostatnie komunikują w szczególności zastosowania użytkowe, lecznicze i obrzędowe róży).

6.2. Polska WOLNOŚĆ w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*

Opis konceptów kulturowych w LASiS, zgodnie z przyjętymi zasadami, bazuje na trzech typach danych (zob. wyżej). Przykładem opracowania zrealizowanego według tych ustaleń jest rekonstrukcja WOLNOŚCI w polskiej lingwokulturze (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019). Artykuł hasłowy w *Leksykonie* objął następujące punkty:

1. Wprowadzenie.
2. Historyczne i współczesne koncepcje WOLNOŚCI.
3. Podstawa materiałowa opisu WOLNOŚCI.
4. WOLNOŚĆ w świetle danych systemowych (etymologia i derywaty, definicje słownikowe leksykalnych eksponentów konceptu WOLNOŚĆ; kategoryzacje, synonimy, antonimy, frazematyka).
5. Dane ankietowe.
6. Dane tekstowe (przysłowia, teksty literackie, korpusowe, teksty publicystyczne i eseje).
7. Syntetyczna definicja kognitywna WOLNOŚCI (na podstawie wszystkich typów danych).
8. Profilowanie WOLNOŚCI w polskich dyskursach publicznych.
9. Podsumowanie.

Ostatecznie syntetyczna definicja kognitywna WOLNOŚCI (na podstawie wszystkich typów danych) przyjęła kształt następujący:
WOLNOŚĆ to:

- 1) stan pożądany (postulowany),
- 2) w którym możemy sami (zgodnie z własną wolą) wybierać i decydować, co chcemy robić lub nie robić,
- 3) bez zewnętrznego przymusu (kiedy nie jesteśmy skrupowani nakazami ani zakazami).

Cechy wymienione w punktach 2 i 3 mają charakter bardzo ogólny i regularnie są poddawane konkretyzacji ze względu na podmiot, zakres, granice, cechy, fundamenty i usieciowienie na poziomie ideologicznym. Uznanie wolności za „stan pożądany (postulowany)”, za pewien ideał, do którego się dąży i który się wysoko ceni, znajduje odbicie zwłaszcza w rozbudowanej frazematyce (por. *walczyć o wolność, ginąć, umierać, walczyć za wolność; bronić, dobijać się, domagać się, dążyć do wolności, cieszyć się, upić się wolnością* itp.).

a. Podmiotem polskiej wolności może być: naród (*wolność państwa, ojczyzny, kraju*); grupa społeczna, klasa (*wolność stanów, ludu*), człowiek jako osoba (por. *wolność człowieka, jednostki, wolność osobista, indywidualna*). Regularnie podmiot wolności podlega zmianom: od narodu i państwa (w przypadku niewoli narodowej) do jednostki (w przypadku odzyskania niepodległości narodowej/państwowej).

b. Zakres wolności (w systemie języka polskiego, ankietach i tekstach) obejmuje sferę myśli, słów i działań: wyboru religii i wyznania (*wolność sumienia, wolność religijna, wolność religii, wyznania, kultu*), publicznego wypowiedzania się w mowie i w piśmie (*wolność druku, słowa*), demonstrowania swoich postaw, przekonań i orientacji (*wolność zrzeszania się, zgromadzeń, dyskusji*).

c. Granice i ograniczenia wolności mogą być narzucone i wprowadzane z zewnątrz albo być przyjęte dobrowolnie przez podmiot wolności, wolność może więc być *wewnętrzna* i *zewnętrzna*. Jedna i druga może być traktowana jako wartość stopniowalna (*wolność całkowita, nieograniczona* vs *wolność częściowa, ograniczona*). Wolności można kogoś pozbawić w zupełności (*odebrać komuś wolność; niewolnik, więzień*) lub częściowo (por. *ograniczyć, krępować czyjąś wolność, zniewolić kogoś*, por. Miłosza *Zniewolony umysł*).

d. Cechy wolności – w dawniejszych słownikach rozróżnia się wolność *dobrą* i *złą*, czemu odpowiada w dyskursach nowsze rozróżnienie wolności *prawdziwej* i wolności *falszywej, złudnej*.

e. Fundamenty, do których odwołują się koncepcje wolności, mogą mieć charakter religijny lub świecki, wynikać z uznania przyrodzonej godności człowieka i jego naturalnych praw.

f. Wolność wchodzi w sieć innych ważnych wartości, odpowiednio do ideowego (ideologicznego) ukierunkowania dyskursu: z demokracją, równością, odpowiedzialnością, solidarnością, bezpieczeństwem.

Przedstawione rozumienie *WOLNOŚCI* odnosi się do wyobrażenia bazowego, na które składają się: wskazane wyżej (oznaczone numerami 1–3) trzy cechy ogólne oraz określone tylko „ramowo” obowiązkowe pozycje, poddawane negocjacji odpowiednio do sytuacji społeczno-politycznej i kontekstu kulturowego (podmiot wolności, zakres i granice wolności, jej cechy, fundamenty, relacje do innych wartości). Ta „ramowa” część wyobrażenia bazowego jest w dyskursach wypełniana zmienną treścią, odpowiadającą przyjętym przez poszczególnych autorów założeniom aksjologicznym i intencjom komunikacyjnym. Treść ta jest kształtowana intencjonalnie i różnie wewnątrznie hierarchizowana. Określone profile są formowane i prezentowane przez zróżnicowane ideowo środowiska, instytucje i media. Dla polskiej *WOLNOŚCI* wyróżniono następujące profile: a) liberalno-demokratyczny, b) katolicki (w trzech wariantach: instytucjonalno-kościelnym, liberalno-katolickim, narodowo-katolickim), c) narodowo-prawicowy, d) lewicowy, e) radykalnie liberalny, anarchistyczny, f) feministyczny.

W dyskursie liberalno-demokratycznym („Gazeta Wyborcza”, „Polityka”) wolność jest stawiana na szczycie wartości, traktowana jako elementarne prawo narodu i obywatela; umieszczana jest w jednym szeregu z niepodległością, z równością, solidarnością i tolerancją; uznawana za gwarant demokratycznego ładu, dostatku i bezpieczeństwa. Mówi się o wolności politycznej i gospodarczej, ceni się indywidualną wolność przekonań, słowa i wyznania. Fundamentem wolności zarówno politycznej, jak osobistej są prawa człowieka zapisane w dokumentach europejskich.

Instytucjonalny dyskurs katolicki, związany z nauczaniem Jana Pawła II, traktuje wolność jako dar od Boga, prawo jednostki i narodu, fundamentalne prawo człowieka, pozostające w ścisłym związku z wymiarem moralnym i z wyborem między dobrem a złem. *Prawdziwa wolność* jest ukierunkowana na dobro, jest wyborem prawdy i solidarności z drugim człowiekiem; korzystanie z daru wolności wymaga osobistej odpowiedzialności.

Opcja liberalno-katolicka, reprezentowana przez „Tygodnik Powszechny”, miesięczniki „Więź”, „Znak” i „W Drodze”, związana z osobą Józefa Tischnera, autora *Etyki solidarności* (1981) i głośnego tekstu pt. *Nieszczęsny dar wolności* (1992), pojmuje wolność jako dar, jako „łaskę wszystkich łask”; by jednak korzystać z daru wolności, społeczeństwo powinno być przygotowane (potrzebna jest praca nad wychowaniem „do wolności”), bo wolność pozwala na wybór zarówno dobra, jak i zła.

W dyskursie narodowo-katolickim („Nasz Dziennik”, „Fronda”) podmiotem wolności jest naród jako wspólnota etniczna i religijna; wolność jest łączona z niepodległością państwową i suwerennością narodu; zagrożeniem dla wolności są „obce siły” i integracja z Europą. Wolność jest przeciwstawiana Europie (ta jest zagrożeniem dla polskości, majątku narodowego, kultury narodowej,

tradycji i Kościoła katolickiego). Fundamentem wolności jest religia i moralność chrześcijańska.

Dyskurs narodowo-prawicowy („Gazeta Polska”, „Wprost”) za podmiot wolności uznaje naród, dla którego nadrzędnym celem i wartością jest suwerenność. Wolność jest utożsamiana z niepodległością państwową; wolność powinna być regulowana przez państwo i winna pozostawać w zgodzie z wypełnianiem obowiązków wobec niego, respektować przy tym powinna wymogi moralności chrześcijańskiej. Źle pojęta wolność to wolność anarchistyczna. Fundamentem wolności są Bóg i religia, narzędziem wolności jest silne państwo.

W dyskursie lewicowym („Krytyka Polityczna”, „Trybuna”, wcześniej „Trybuna Ludu”) przyjmuje się, że wolność (wolność przekonań, wolność rynku i wolność wyboru) jest „nadrzędnym dobrem każdego człowieka, podstawą wszelkich działań społecznych i politycznych”, które mogą zagwarantować pełny i sprawiedliwy rozwój każdego człowieka. Lewica głosi hasła wolności od wyzysku i indoktrynacji ideologicznej (w tym religijnej), rozdział państwa od Kościoła, równość gwarantowaną przez państwo, troszczące się o sprawiedliwość społeczną, i braterstwo wyrażające się w solidarnym wspieraniu potrzebujących. Jest za wolnością wyboru w kwestiach stosunku do własnego ciała i życia, w tym dopuszczalnością aborcji i eutanazji.

Bliski lewicowemu w pojmowaniu wolności jest dyskurs feministyczny („Wysokie Obcasy”, „Zadra”), który nawiązuje do francuskiej rewolucyjnej triady łączącej wolność z równością, lecz wymienia *braterstwo* na *siostrzeństwo*. Zakres wolności w dyskursie feministycznym jest rozszerzany na sferę obyczajową, łączony ze swobodnym wyborem partnera.

Dyskurs radykalnie liberalny, anarchistyczny („Przegląd Anarchistyczny”, „Nie”) ma charakter antyfaszystowski, antykapitalistyczny i antykościelny. Postuluje wolność, równość i sprawiedliwość społeczną, głosi program całkowitego zniesienia przymusu, ucisku i wyzysku. Kładzie nacisk na głęboki związek wolności z równością i tolerancją, na obronę praw mniejszości (gejów, lesbijek i transseksualistów), dąży do stworzenia społeczeństwa bezpaństwowego, pozbawionego granic, podziałów etnicznych i wszelkich form dyskryminacji.

Najbardziej kontrastowe są relacje między dyskursami liberalno-demokratycznym (ten wiąże wolność z prawami obywatelskimi i wartościami europejskimi) a narodowo-prawicowym (który eksponując rolę suwerenności narodowej, dystansuje się od Europy i jej wartości, zwłaszcza równości i tolerancji). Wolność narodu w dyskursie liberalno-demokratycznym łączona jest z perspektywą europejską, otwierającą możliwość partnerskiej współpracy w skali ponadnarodowej, w dyskursie narodowo-prawicowym wiązana jest z ideą międzynarodowej rywalizacji i niepokojem o zachowanie własnej tożsamości, z podkreśleniem zagrożeń moralnych i kulturowych ze strony innych (zwłaszcza europejskiego

Zachodu). Dyskurs katolicki pozostaje w orbicie tej zasadniczej opozycji, bo liberalny katolicyzm „Tygodnika Powszechnego” zbliżony jest do opcji liberalno-demokratycznej, a narodowy katolicyzm „Naszego Dziennika” – do narodowej prawicy. Dla dyskursu liberalno-katolickiego i liberalno-demokratycznego istotne jest powiązanie wolności z odpowiedzialnością i solidarnością, przestrzeganie przed zagrożeniami wynikającymi z korzystania ze źle pojętej wolności, ponieważ pozbawiona ograniczeń etycznych i prawnych, wolność może przerodzić się w samowolę i przestać być „prawdziwą wolnością”. W dyskursie lewicowym podkreśla się, że wolność opiera się na równości i tolerancji, i te postulaty przejmują dyskursy anarchistyczny i feministyczny, wiążąc ideę równości w szczególności ze stosunkiem do osób „nieprawomyślnych”, do kobiet i do mniejszości seksualnych. Generalnie rzecz biorąc, w polskiej konceptualizacji wolności preferowana jest wolność „negatywna”, rozumiana jako brak przymusu zewnętrznego, wolność od ideologii i presji otoczenia; na drugim miejscu stawiane jest pozytywne prawo wyboru, samodecydowanie, realizacja samego siebie.

7. Usieciwienie stereotypów/konceptów – usieciwienie wartości

W opisie konceptów kulturowych znamienne jest to, że pozostają one w pewnej sieci wzajemnych zależności. To usieciwienie pozostaje sprawą światopoglądu podmiotu i tego, w jaki sposób on sam siebie identyfikuje, jak określa swoją tożsamość, czy uznaje siebie za człowieka religijnego, katolika, osobę o laickim światopoglądzie, przedstawiciela prawicy lub lewicy, Polaka, Europejczyka czy kosmopolitę, bezpaństwowca. Podmiot może też być poliwalentny i łączyć różne, możliwe do pogodzenia, tożsamości, np. bycie Polakiem i katolikiem, Polakiem i osobą o lewicowym uformowaniu, Polką i feministką itd. Stanowisko takie pozostaje w zgodzie ze stwierdzeniami Charlesa Taylora, który pisał, że:

Dla niektórych ludzi ich tożsamość określana jest częściowo przez jakiś rodzaj moralnych bądź duchowych więzi, właściwych na przykład katolikowi lub anarchiście. Dla innych może być ona określona przez naród lub tradycję, do której należą jako Ormianie lub, powiedzmy, Québécois. Nie chcą przez to powiedzieć jedynie, że czują się mocno związani z jakimiś duchowymi poglądami czy pochodzeniem: chodzi tu raczej o to, że zjawiska te dostarczają ram, wewnątrz których ludzie ci decydują o swoim stanowisku w kwestii tego, co jest dobre, wartościowe, godne podziwu, ważne. (...)

Podmiotowość istnieje jedynie w obrębie czegoś, co nazywam „sieciami rozmowy”. To właśnie ta pierwotna sytuacja nadaje sens naszemu pojęciu „tożsamości”: określając, z jakiego miejsca mówię i z kim rozmawiam, umożliwia ona odpowiedź na pytanie o to, kim jestem. Pełne określenie tożsamości człowieka obejmuje więc zwykle nie tylko jego stanowisko w pewnych moralnych i duchowych kwestiach, ale również musi odwołać się do określającej go wspólnoty. Te dwa wymiary ujawniły się (...),

gdy mówiłem o identyfikowaniu samego siebie jako katolika czy anarchisty, lub jako Ormianina czy Québécois. Zwykle jednak oba wymiary nie wykluczają się nawzajem. Tak więc faktem decydującym dla samookreślenia osoby A może być to, że jest ona katolikiem i Québécois; dla samookreślenia osoby B zaś – to, że jest ona Ormianinem i anarchistą. (Te opisy mogą nie wyczerpywać tożsamości żadnej z nich) (Taylor 2001, s. 53, 70–72).

W analizach etnolingwistycznych dąży się więc do uwzględnienia podmiotowych punktów widzenia, do odkrycia wyznawanych lub deklarowanych przez podmiot wartości. W przypadku profilowanej przez różne podmioty *WOLNOŚCI* dojdziemy w efekcie do sieci wartości, którą przedstawia tabela:

WOLNOŚĆ w sieci wartości	
Typ dyskursu i podmiotu	Wartości
liberalno-demokratyczny	niepodległość – równość – solidarność – tolerancja – demokracja – dostatek – bezpieczeństwo
radykałnie liberalny, anarchistyczny	równość – sprawiedliwość społeczna – całkowite zniesienie przymusu, ucisku i wyzysku – tolerancja
katolicki a) instytucjonalno-kościelny b) liberalno-katolicki c) narodowo-katolicki	a) dobro – prawda – solidarność z drugim człowiekiem – odpowiedzialność b) prawo – moralność c) niepodległość państwowa – suweren- ność narodu – odpowiedzialność – sumienie
narodowo-prawicowy	suwerenność – niepodległość państwa – prawa rodziny – Bóg – religia – silne państwo
lewicowy	równość – braterstwo – solidarność – sekularyzacja – świecki humanizm
feministyczny	równość – siostrzeństwo – brak dyskrymi- nacji – swoboda ekonomiczna i obyczajowa

W przypadku *RÓŻY*, która pozornie nie jest pojęciem aksjologicznym¹⁴, da się zauważyć, że wchodzi ona z jednej strony w sieć relacji z innymi wyobrażeniami kwiatów (np. z *LILIĄ*, *RUTĄ*, *MIRTEM* jako kwiatami panińskimi), z drugiej zaś – na poziomie znaczeń naddanych – w haśle odkrywa się bogaty repertuar wartości relewantnych dla nosiciela kultury ludowej. Są nimi: życie, piękno, mło-

¹⁴ O relacjach między stereotypami a wartościami zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2012.

dość, czystość, miłość, radość, szczęście, dobrobyt, boskość, świętość, cierpienie, męczeństwo i śmierć.

Usieciowienie konceptu RÓŻA	
plan znaczeń dosłownych	lilia – ruta – mirt (itd.) – jako kwiaty panięskie
plan znaczeń naddanych	życie – piękno – młodość – czystość – miłość – radość – szczęście – dobrobyt – boskość – świętość – cierpienie – męczeństwo – śmierć

Tak więc zarówno w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, jak i w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* ważne jest uchwycenie nie tylko sieci leksykalnej i pojęciowej, lecz także sposobów rozumienia wartości w ramach nadrzędnej sieci aksjologicznej, tzn. łączącej dany koncept/stereotyp z różnymi wartościami, ze światem idei kulturowych.

Skróty

LASiS – Bartmiński, J. (red. nac.). (2015–2017). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*:

- T. 1 – Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., Żywicka, B. (red.). (2015). *Dom*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- T. 2 – Chlebda, W. (red.). (2018). *Europa*. Lublin–Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- T. 3 – Bartmiński, J., Brzozowska, M., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (red.). (2016). *Praca*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- T. 4 – Abramowicz, M., Bartmiński, J. (red.). (2019). *Wolność*. Lublin–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- T. 5 – Sotirov, P., Ajdačić, D. (red.). (2017). *Honor*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

SLSJ – Bartmiński, J. (1980). *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

SSiSL – Bartmiński, J. (koncepcja całości, red.), Niebrzegowska-Bartmińska, S. (red.). (1996–2019). *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, cz. 3: *Meteorologia*, cz. 4: *Świat, światło, metale*; t. 2: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, cz. 3: *Kwiaty*, cz. 4: *Zioła*. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej.

Bibliografia

- Abramowicz, M., Bartmiński, J., Chlebda, W. (2009). Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009), *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 21, 341–342.
- Adamowski, J. (1992). Językowy portret *łądu* w polskiej kulturze ludowej, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 5, 83–94.
- Bartmiński, J. (1985). Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. W: M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3 (25–53). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Bartmiński, J. (1986). Czym zajmuje się etnolingwistyka, *Akcent*, 4, 16–22.
- Bartmiński, J. (1988a). Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa. W: J. Bartmiński (red.), *Konotacja* (169–183). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (1988b). Słowo wstępne, *Etnolingwistyka*, 1, 5–7.
- Bartmiński, J. (1990). Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (109–127). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (1993). O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym. W: V.N. Toporov (red.), *Philologia Slavica. K 70-letiju akademika N. I. Tolstogo* (12–19). Moskwa: Izdatel'stvo „Nauka”?
- Bartmiński, J. (1994). Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce?, *Przegląd Humanistyczny*, 5, 81–101.
- Bartmiński, J. (1996). O *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*. W: J. Bartmiński (koncepcja całości, red.), S. Niebrzegowska (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie* (9–34). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (1998). Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”. W: J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne* (63–83). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2010). Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji. W: P. Czaplński, A. Legeżyńska, M. Telicki (red.), *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?* (155–178). Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Bartmiński, J. (2011). The Cognitive Definition as a Text of Culture. W: A. Gład, D.S. Danaher, P. Łozowski (red.), *The Linguistics Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture* (161–175). London: Versita.

- Bartmiński, J. (2014). Narracyjny aspekt definicji kognitywnej. W: D. Filar, D. Piekarczyk (red.), *Narracyjność języka i kultury* (99–115). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*. W: J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: *Dom* (7–13). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2016). O aktualnych zadaniach etnolingwistyki, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 28, 7–29.
- Bartmiński, J. (2018). O założeniach i postulatach lingwistyki kulturowej (na przykładzie definicji PRACY), *Półrocznik Językoznawczy Tertium. Tertium Linguistic Journal*, 3(1), 26–55.
- Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I. (2015). Polski językowo-kulturowy obraz *DOMU* i jego profile. W: J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: *Dom* (89–121). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J., Brzozowska, M. (2016). Koncept *PRACY* we współczesnej polszczyźnie. W: J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Praca* (93–128). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J., Chlebda, W. (2008). Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 20, 11–27.
- Bartmiński, J., Chlebda, W. (2013). Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 25, 69–95.
- Bartmiński, J., Lappo, I., Majer-Baranowska, U. (2002). Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 14, 105–151.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska, S. (1994). Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 6, 95–143.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2019). *WOLNOŚĆ* w polskiej lingwokulturze. W: M. Abramowicz, J. Bartmiński (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 4: *Wolność* (181–244). Lublin–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J., Panasiuk, J. (1993). *Stereotypy językowe*. W: J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski* (363–387). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Bartmiński, J., Żuk, G. (2009). Pojęcie *RÓWNOŚCI* i jego profilowanie we współczesnym języku polskim, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 21, 47–67.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009). *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- Burszta, W. J. (2014). Przyleganie do przeszłości. W: E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 3: *Narracja i pamięć* (17–38). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Chlebda, W. (2010). W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian. W: W. Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu* (7–20). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Chlebda, W. (2014). O potrzebie mapowania polskiej pamięci/niepamięci zbiorowej. W: E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 3: *Narracja i pamięć* (39–47). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Filar, D. (2013). *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gajda, S. (2008). Słowiańskie dyskursy tożsamościowe. W: S. Gajda (red.), *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej* (7–17). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Głaz, A. (1998). Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność. W: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście* (185–194). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gryshkova, N. (2014). Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych. W: I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania wartości* (21–50). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grzegorzczakowa, R. (2008). *Wstęp do językoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaczan, A. (2005). Obraz anioła i diabła w przysłowiach i frazeologizmach. W: S. Wasiuta, M. Wójcicka (red.), *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii* (71–83). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kajtoch, W. (2008). *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, t. 1–2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lappo, I. (2005). Stereotyp Polaka i jego profilowanie w białoruskim kręgu językowo-kulturowym, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 17, 113–143.
- Lewicki, A.M. (1998). Próba profilowania pojęcia „droga” na podstawie idiomatyzmów języka polskiego. W: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście* (277–288). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Majer-Baranowska, U. (1988). Stereotyp językowy ‘płacz’ w polszczyźnie ludowej, *Etnolingwistyka*, 1, 101–131.
- Majer-Baranowska, U. (1993). ‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej. W: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu* (277–291). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Masłowska, E. (1990). Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury. W: J. Bartmiński, *Językowy obraz świata (197–205)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mazurkiewicz-Brzozowska, M. (1993). *PRACA*. Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna. W: J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia semantyczne (133–145)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Misiak, M. (2018). *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*. Wrocław: Wydawnictwo Profil.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (1998). Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995). W: J. Bartmiński (red.), *Profilowanie w języku i w tekście (289–304)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nagórko, A. (2004). Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa). W: É. Fórián (red.), *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce (23–33)*. Debreczyn: Kossuth Egyetemi K.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt, H. (2004). *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków: Universitas.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2007). *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2012). Stereotypy a wartości w językowym obrazie świata. W: M. Korytkowska i in. (red.), *Z polskich studiów slawistycznych, seria 12: Językoznawstwo. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku (127–133)*. Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2011). *Stereotypes and values in the linguistic worldview*. W: A. Głaz, D.S. Danaher, P. Łozowski (red.), *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture (198–214)*. London: Versita.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. W: I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (red.), *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć (71–102)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2017). Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 29, 11–29.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2019). Róża. W: J. Bartmiński (koncepcja całości, red.), S. Niebrzegowska (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych, t. 2: Rośliny, cz. 3: Kwiaty (203–238)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Niewiara, A. (2009). *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rak, M. (2015). *Kulturomy podhalańskie*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Ricoeur P. (2008). *Czas i opowieść*, t. 3: *Czas opowiadany* (U. Zbrzeźniak, tłum.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sapir, E. (1978). *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje* (B. Stanosz, R. Zimand, tłum.; A. Wierzbicka, wstęp). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Taylor, Ch. (2001). *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej* (M. Gruszczyński i in., tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tambor, J. (2008). *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Trzebiński, J. (1981). *Twórczość a struktura pojęć*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Trzebiński, J. (2002). Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. W: J. Trzebiński, *Narracja jako sposób rozumienia świata* (17–42). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trzebiński, J. (2014). Wpływ dynamiki epizodów i klarowności wątku na siłę oddziaływania historii. W: D. Filar, D. Piekarczyk (red.), *Narracyjność języka i kultury* (35–51). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Tyrpa, A. (2006). Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 18, 105–116.
- Waszakowa, K. (2001). Polski językowy obraz świata widziany przez pryzmat barwy „żółtej”. W: I. Vaňková (red.), *Obraz sveta v jazyce* (37–51). Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Waszakowa, K. (2008). ‘Uśmiech’ jako słowo i gest mimiczny. Obraz uśmiechu we współczesnej polszczyźnie. W: R. Grzegorzczakowa, K. Waszakowa (red.), *Pojęcie – słowo – tekst* (151–166). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Whorf, B.L. (1982). *Język, myśl, rzeczywistość* (T. Hołówka, tłum.; A. Schaff, wstęp). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wierzbicka, A. (1978). *Sapir a współczesne językoznawstwo*. W: E. Sapir, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje* (B. Stanosz, R. Zimand, tłum., A. Wierzbicka, wstęp), (5–31). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wierzbicka, A. (1999). *Język, umysł, kultura* (J. Bartmiński, red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

STRESZCZENIE

Etnolingwistyka jest nauką o tożsamościach zbiorowych, o narracjach interpretujących rzeczywistość. Tożsamość zbiorowa (podzielane przez zbiorowość przekonania i wartości oraz odpowiadające im symbole) w ramach dyscypliny bywa definiowana jako konstrukt mentalny, do którego dostęp dają dopełniające się i „uzewnętrznione” językowo obrazy. Badanie tożsamości jest najbardziej skuteczne wtedy, gdy jego przedmiotem jest język – i to zarówno w węższym sensie lingwalnym (struktury języka, narracje tekstowe), jak

i w szerszym, semiotycznym. Bez względu jednak na sposób pojmowania etnolingwistyki (lingwistyczny czy semiotyczny) można stawiać pytania o fenomeny językowe składające się na tożsamość, o metody, jakimi da się ją badać, a także o dane źródłowe, na podstawie których wyznaczniki tożsamości wspólnotowej da się rekonstruować.

Autorka skupia uwagę na „fenomenach językowych”, które mają charakter narracyjny i składają się na tożsamość zbiorową – traktuje język jako fenomen najbardziej ludzki i znaczący fakt społeczny, który ma udział w konstruowaniu tożsamości zbiorowej. Pojęcie „narracji interpretujących rzeczywistość” odnosi do podmiotowych opowieści o świecie i jego składników, oddawanych w postaci zespołu sądów bardziej i mniej lub bardziej stabilizowanych, do opowieści będących jednocześnie interpretacjami świata i przyjmujących kształt definicji kognitywnych.

W ciągu trzydziestu lat operacjonalizowania definicji kognitywnej uformowały się dwa typy opisu etnolingwistycznego – holistyczny (zintegrowany) i separacyjny (izolowany). Opis pierwszy preferowany jest w lubelskim *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, opis drugi – w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. Oba typy opisu ujawniają funkcjonowanie wyobrażeń (stereotypów/konceptów) w pewnej sieci powiązań, których odtworzenie pozwala uchwycić system wartości leżący u podłoża badanych języków i kultur. W artykule powiązania te ukazywane są na przykładzie polskich wyobrażeń *RÓŻY* i *WOLNOŚCI*.

STANISŁAWA NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

pl. M. Curie-Skłodowskiej 4A

20-031 Lublin